

ORTA TÜRKÇEDE “ESKİ” VE “YENİ” SÖZCÜKLERİ

Âdem AYDEMİR*

Özet:

Türkçe, çok eski devirlerden beri devam eden zengin söz varlığıyla her yönden yetkin ve güçlü bir dildir. Fakat Türkçenin söz varlığı tam olarak ele alınıp değerlendirilmiş değildir. Türk dilinin tarihsel sürecinde Orta Türkçe döneminin önemli bir yeri vardır. Bu dönemde Türk dili araştırmalarına kaynaklık eden birçok eser meydana getirilmiştir.

Anlam bilimi, dili art zamanlı ve eş zamanlı yöntemleri kullanarak anlam yönünden inceleyen bilim dalıdır. Anlam genişlemesi, anlam daralması, başka anlama geçiş, anlam iyileşmesi, güzelleşmesi, kötüleşmesi bu bilim dalının çalışma alanlarından yalnızca birkaçını oluşturmaktadır. Anlam bilimi ile ilgili hem eş zamanlı hem de art zamanlı biçimde incelenmesi gereken birçok sorun bulunmaktadır. Anlam değişmesi, bir sözcüğün zamanla farklı bir kavramı anlatır duruma gelmesi ya da önceki anlam alanını daraltması veya genişletmesi olarak tanımlanabilir. Türkçenin gelişim alanlarındaki dil incelemelerinde söz varlığı üzerinde yapılan çalışmalar önemli bir yere sahiptir.

Bu döneme ait eserlerde “eski” ve “yeni” sözcükleri birçok örnek cümlede kullanılmıştır. Fakat bu sözcüklerin kökeni ve anlamı hakkında kesin bir açıklama bulunmamaktadır. Bu makalede, Orta Türkçe dönemi eserlerinde geçen “eski” ve “yeni” sözcüklerinin kökeni ve anlamları incelenecektir.

***Anahtar kelimeler:** Orta Türkçe, söz varlığı, tarihsel anlam bilimi, “eski”, “yeni”.*

The Words “Old” and “New” in Middle Turkish

Abstract:

Turkish language which has been continuing since old periods with its word richness is a powerful language in every term. However, studies on Turkish vocabu-

* Tarih Öğretmeni, Balıkesir Merkez Ticaret Meslek Lisesi, adem.aydemir@hotmail.com.

lary are not made in details. Turkish language used in Middle Turkish period has an important place in the historical development of Turkish language. There are many written sources remaining from the Middle Turkish period that are providing data and information about Turkish language.

Semantics is an area of science that studies the meanings of a language using the diachronic and synchronic methods. Semantic expansion, semantic restriction, change into another meaning, improvement, embellishment, degradation of meanings are only a few of the working fields of semantics. So, there are many semantic issues which must be examined synchronically and diachronically in Turkish. Semantic change, may be described as one word becoming to express a different concept in time, or making its meaning range narrower or wider. Research on vocabulary, vocabulary building and vocabulary acquisition have an important place in historical and contemporary linguistic studies on Turkish language.

The words “old” and “new” have been used in many sentences in works of the Middle Turkish period. But, there is no exact explanation about the meaning and origin of the words. In this article, the origins and meanings of the words of “old” and “new” in works of Middle Turkish will be examined.

Keywords: Middle Turkish, vocabulary, historical semantics, “old”, “new”.

Giriş

Türkçede ‘eski’ ve ‘yeni’ sözcükleri Orta Türkçe döneminin başlarında tekemmül ettiği gözlenen zıt anlamlı iki sözcük durumundadır. Orta Türkçe dönemi denildiğinde, daha ziyade Karahanlı dönemi yazılı eserleri olarak kabul edilen, *Kutadgu Bilig*, *Divanü Lûgati’t-Türk*, *Atebetü’l-Hakayık*, *Kur’an Tercümesi* ve *Divân-ı Hikmet* akla gelmektedir. Bu nadide eserler zengin bir söz varlığına sahiptir. Dönemin eserleri içerisinde söz varlığı bakımından en büyük eser kuşkusuz *Divanü Lûgati’t-Türk*’tür. Bu eserde toplam 8624 sözcük yer almaktadır. Karahanlı Türkçesiyle yazılmış eserlerden dil yönünden en sağlam eser ise *Kutadgu Bilig*’dir. Bu eserin toplam sözcük sayısı 2961 olarak tespit edilmiştir. *Atebetü’l Hakayık* gerek dil gerek imla açısından dönemin diğer eserlerine göre daha zayıf durumdadır. Eserde toplam 1306 sözcük yer almaktadır. *Kur’an Tercümesi*’nin söz varlığı, yabancı sözcüklere doğrudan karşılık verilerek oluşturulduğu için önemlidir. *Divân-ı Hikmet*, Karahanlılar döneminden kalma bir eserdir. Fakat eserin döneme ait nüshasına henüz ulaşamamıştır. Bu yönüyle eserin söz varlığı çok tutarlı sayılamaz (Üşenmez 2008: 247-253). Bu sebeple çalışmada *Divân-ı Hikmet*’in söz varlığından istifade edilememiştir. Kâşgarlı Mahmud, meşhur eserine halk arasında fazla kullanılmayan sözcükleri almadığını belirtmiştir. Ayrıca Müslüman olmayan Türk boylarından da sözcük almamıştır (DLT I: 6-7). Bu durum göz önüne alındığında Türk dilinin o dönemdeki söz varlığının daha zengin olduğu söylenebilir. Alanın mütehassısı olan Saadet Çağatay, ‘Uygur Yazı Dili’ adlı bir

tetkikinde; “*Kâşgarî lügati kısmen Uygur şivelerinin, hiç olmazsa bir dalının devamıdır.*” (Çağatay 1943: 84) diyor. Bu sebeple çalışmamıza konu olan sözcüklerin çözümlenmesinde Willi Bang ve Annemarie Von Gabain tarafından yayımlanan *Uygur Turfan Metinleri*’nden yararlanılmıştır. Nitekim *Uygur Turfan Metinleri*, Karahanlı dönemi eserleriyle çağdaş durumdadır. Ayrıca çalışmada Türk dilinin başlıca muteber ve çağdaş sözlükleri ile etimoloji sözlükleri değerlendirilmiştir.

Dil bilimi araştırmalarında yapısı ve anlamının çözümü en zor olan sözcükler bir edebî eserde ancak bir kez kullanılmış olup emsali bulunmayan sözcüklerdir. Bu çalışmamızda ele alacağımız ‘eski’ ve ‘yeni’ sözcükleriyle ilgili sözlerin bir kısmı EDPT müellifi Clauson’un kaydına göre bir kez kullanılmış sözcüklerdendir. Bir edebî metinde yalnızca bir kez kullanılmış kelime, terim veya deyimlere dil biliminde ‘*hapax legomenon*’ (< Yun. hapax ‘bir defa’ + legein ‘söyle-’ fiilinin edilgen biçimi) ‘*tek kullanımlık, numunelik*’ adı verilmektedir.

Eski Sözcüğü

Uygur Turfan Metinleri dizisinin birinci kitabında neşredilmiş Eski Uygurca fâl kitabında ve KB’de ‘*söki*’ (KB: 738) ve ‘*eski*’ (687, 688, 2836, 4944, 5003) sözcükleri aynı anlamda bulunmaktadır. KB’de ‘*söki*’ sözcüğü hapax legomenon bir veri durumunda iken bu sözcük DLT’nin söz varlığında yer almamıştır. ‘*Eski*’ sözcüğü ise DLT’de hapax legomenon bir veri durumundadır (DLT I: 129). Buradan Orta Türkçe döneminde her iki biçimin var olduğu ve ‘*eski*’ sözcüğünün daha yeni olduğu anlaşılıyor. Bu dönem Türkçede ‘*sö*’ sözcüğü ‘vakit, zaman > *söki*: ‘eskiden’ (Gabain 2007: 47; EDPT: 781; EUTS: 137), *sön-* sözcüğü ise ‘*uzun müddet, zaman*’ (EUTS: 138) ve ‘*sönmek, durmak*’ (Gabain 2007: 294) anlamlarındadır. Sertkaya’ya göre, *sö* veya *sü* şeklinde okunan bu sözcük, Türkiye Türkçesine ulaşırken *sü* > *su* gelişmesi ile ince sıradan kalın sıraya geçmiş bu yüzden de imlası sad harfi ile yazılmıştır (Sertkaya 2011: 124 vd.). Türkçede +*ki*, +*ki* ekleri genel olarak aitlik ifade eden sıfatlar türetir (Clauson 2007: 188). Bu ekin başlıca fonksiyonu, içinde bulunma, bağlılık ve aitlik ifade etmektir. Bir nesneyi bağlı ve ait olduğu başka bir nesneye göre veya zaman ve mekân içindeki yerine işaret etmek suretiyle belirtir (Ergin 2008: 161).

Uygur Turfan Metinleri dizisinin birinci kitabının naşirleri Willi Bang ve Annemarie von Gabain, eserde geçen ‘*söki*’ sözcüğü hakkında 105. notta açıklama yapmışlardır (TT-I Anmerkungen 105). Türkçede kullandığımız ‘*eski*’ sözcüğü bu ‘*söki*’ sözcüğüne bağlıdır. *Sö+ki* başlangıçta ‘*vakit, zaman, mazi*’ anlamını taşıyordu. Ancak Moğolcada ‘*büyümek, yetişmek*’ anlamında bir ‘*ös-*’ fiili vardır (KTS: 212). Mehmet Ölmez, Türkçede ‘*büyümek, yetişmek*’ an-

lamındaki *öskü/osgu* sözcüğünün Moğolcadan alıntı olduğunu ifade etmiştir (Ölmez 2013: 382). Gerçekten ‘*ös-*’ fiili her iki dilde de mevcuttur. “PMong. **ös-* to grow”, “PTürk. **ös-* to grow: OTürk. *ös-* (OUygh.); Tur. *ös-*; Turkm. *ös-*; MTürk. *ös-* (Sangl.); Uzb. *us-*; Uygh. *ös-*; Krm. *ös-*; Tat. *üs-*; Kirgh. *ös-*; Kaz. *ös-*; KBalk. *ös-*; KKalp. *ös-*; Kum. *ös-*; Nogh. *ös-*; Khak. *ös-*; Shr. *ös-*; Oyr. *ös-*; Tv. *ös-*” (EDAL: 623-624). Clauson Moğolcadan alıntı olduğu ifade edilen ‘*ös-*’ fiili konusunda şu açıklamayı getirmiştir: “*ös-* ‘to grow’ a common Mong. verb (*Haenisch* 128, *Kow.* 514) which s.i.a.m.l.g. as a Mong. l.-l., and is earlier noted as below. In the only two passages in which it has been read in Uyğ. VIII ff. Bud. it is clearly an error (...) Çağ. XV ff *ös- ma’ luf şudan wa ‘adat kardan* ‘to be accustomed to (something)’ *San.* 74v. 24 (quotn., an erroneous translation derived from a misinterpretation of the quotn. *tugğan ösgen yérim*: ‘The place where I was born and grew up’ not ‘to which I am accustomed’): Kom. XIV ‘to grow, increase in size’ *ös-CCG*; *Gr.* 184 (quotn.): Kıp. XV *ös- tala’ a’ l-bina awi’ l-şacar wa bi-ma’ na turubba* ‘of a building or tree, to rise, grow taller; to be brought up’ *Kav.* 9, 6; *şabba wa tala* ‘to grow, get taller’ (uzan- and) *ös- Tuh.* 21b. II; a.o. 24a. I: Osm. XVII *ös-* ‘to grow up’ *TTS I 749 (üs-)*” (EDPT: 241). Clauson ‘*ösür-*’ maddesinde ise şu açıklamayı yapmıştır: “*Ösür-* If correctly read a caus. f. of *ös-*, q.v-; but it occurs only once in the Uyğ. VIII ff. Bud. phr. *ünlerin ösürüp* apparently ‘raising their voices’ in a text first published in U I 43, 17-18 and republished in U IV 10, 52-3; in the latter the second word is printed in italics as doubtful, It is almost certainly an error for *üntürüp*. If so there is no good reason for supposing that *ös-* is not a Mong. verb, used as a l.-w. in some Turkish languages” (EDPT: 251).

Sö: “Zeit” (TTT: 499). Türkçede ‘*sö*’ sözünün anlamı ile Moğolcadan alıntı olduğu ifade edilen ‘*ös-*’ fiilinin anlamı arasında farklılık görülüyor. Türkçe ‘*sö*’, ‘*vakit, zaman*’ anlamında iken Moğolca ‘*ös-*’, ‘*büyümek, yetişmek*’ anlamındadır. Bu bakımdan Türkçe ‘*sö*’ sözünden atlama yoluyla ortaya çıkan ‘*ös*’ ile Moğolca ‘*ös-*’ fiilinin ayrı tutulması gerekiyor. Nitekim Türkçede ‘*yaş*’ sözcüğü, ‘*yaş, taze, sulu, genç*’ (EDAL: 961; EDPT: 975-976; tafsilat için bk. Bayraktar 2014: 181) anlamlarında olduğuna göre, bir yaşam evresinin adı ve Eski Türkçe ‘*karı*’ (EDAL: 671-672; EDPT: 644) veya ‘*karı-*’ (EDPT: 645) sözcüğünün eş anlamlısı ‘*yaşlı*’ (EDPT: 978) sözünün bugünkü anlamının tersi olması gerekmektedir. Clauson’un ‘*yaş*’ sözcüğü ile ilgili açıklaması şu şekildedir: “*ya:ş (?ñ-)* ‘fresh, moist’; ‘green vegetables’; ‘running with moisture; tears’; ‘fresh every year’ ‘a year of one’ life: *yaş* ‘year of one’s life’” (EDPT: 975-676). Bu bakımdan ‘*yaş*’ sözcüğü ‘*age, year*’ gibi anlamları daha sonraki evrelerde kazanmış olmalıdır. *Yaş* sözcüğünün bu manayı kazanmasında *teke, koç* ve *öküzün* boynuzlarındaki, bu hayvanların yaşını tespit

kullanılan yaş halkaları ile ağacın yaşını tespit için kullanılan gövdesindeki daireler esas olmuş, bu durum insanlara da teşmil edilmiştir (Ögel 1979: 304).

Sonuçta Türkçe ‘sö’ atlama yoluyla *ös* > *ös+kü* > *öski* olmuş, buradan düzleşme yoluyla da ‘*eski*’ sözcüğü ortaya çıkmıştır. ‘*Eski*’ şekli lehçelere göre farklılık gösteren ses özellikleriyle oldukça yaygın olarak kullanılmış olmakla beraber üzerinde etraflıca çalışılmış değildir.

‘Eski’ Sözcüğünün Sözlüklerdeki Görünümü

Es-(kü): “Old, ancient. OTürk. *eski* (OUygh.); Karakh. *eski* (MK, KB); Tur. *eski*, dial. *esgi*; Gag. *ješki*; Az. *äski*, *äsilli* ‘grown up’; Turkm. *esgi*; MTürk. *eski* (Sangl., Pav. C., AH, IM); Uzb. *eski*; Uygh. *eski*, *öski*; Krm. *eski*; Tat. *iske*; Bashk. *iuke*; Kirgh. *eski*; Kaz. *eski*; KBalk. *eski*; KKalp. *eski*; Kum. *esgi*, *eski*; Nogh. *eski*; Oyr. *eski*; Chuv. Yak. *ösük* ‘ancient times’ (EDAL: 1138). *Eski*: “Eski/ Old” (EDPT: 246; KBS-I: 341; DLT I: 228; Gabain 2007: 265; EUTS: 51; ATS: 85; KS-I: 341; YUTS: 117; GTS: 92; KMTS: 195; KTS: 76; KE-II: 211). *Eski bol-*: “Eskimek, eski olmak, yaşlanmak” (KMTS: 195; KBLS: 20). *Eski-büskü*: “Eski-püskü” (KMTS: 195). *Eskice*: “Eski” (TS-III: 1543). *Eskiçelö*: “Eski, eskimış, örselenmiş” (KS-I: 341). *Eskiden eski*: “Pek eski” (TS-III: 1543). *Eskiçi*: “Eskicilik” (YUTS: 117; KS-I: 341; GTS: 92). *Eskiçil*: “Eski devir taraftarı” (KS-I: 341). *Eskilik*: “Eskilik” (YUTS: 117; GTS: 92). *Eskilmek*: “Eskileşmek” (TS-III: 1544). *Eskimek*: “Eskimek” (EUTS: 51; YUTS: 117). *Eskilö*: “Eskice, oldukça eski” (KS-I: 341). *Eskimee*: “Eskimek, yaşlanmak, Alışmak, bayatlamak” (GTS: 92). *Eskir*: “Eskimek” (KS-I: 341; KTS: 76; ATS: 85; KMTS: 195; KE-II: 211). *Eskirdi*: “Ton eskirdi: Elbise eskidi” (DLT I: 228; EDPT: 246; EUTS: 51; KE-II: 211). *Eskirgen*: “Eski, oldukça yıpranmış” (ATS: 85). *Eskirt-*: “Eskitmek” (KS-I: 341). *Eskirü*: “Eskilik” (ATS: 85). *Eskirüü-*: “Eskime” (KS-I: 341). Clauson, *Eskir* sözü için; *Eski*: “To be, or become, old” > *eskir-*: “To grow old” gelişmesine temas eder ve Türkçede *-r* > *-l* benzeşmesiyle *eskir* > *eskil* gelişmesine değinir (EDPT: 246). *Eskitmee*: “Eskitmek, yıpratmak, bayatlatmak” (GTS: 92). *Eskitmek*: “Eskitmek, yıpratmak” (YUTS: 117). *Eski-tüski*: “Eski” (YUTS: 117).

‘Söki’ ve ‘Eski’ Sözcüklerinin Edebî Metinlerde Kullanımı

“*Söki qanlar küçi ymä tusulmayi*”

‘Eski hükümdarların gücü de yarar sağlamayacak’ (TT-I: 105-106).

“*Ėski atıng tągşılıp yangi boltung*”

‘Eski adını değiştirdin yeni oldun.’ (TT-I: 117; ETS: 294).

“*İç tering kat kat bük tagta,*

İrteki söki aranyadan-ta”

‘İç içe, derin, kat kat dağlarda, eski (ve) kadim âranyadan’da’ (ETS: 66).

"Yana saçlur andın tirilmiş neñi

Söki teg bolur yandru kılkı yañi"

'Topladığı malı tekrar saçılır;

Onun durumu yine eskisi gibi olur.' (KB: 738).

"Kamuğ eski neñler irinçig bolur

İrinçig yüki kör yirinçig bolur"

'Bütün eskimiş şeyler yıpranmış olur;

Yıpranmış şeylere katlanmak sıkıntı ve tiksinti verir.' (KB: 687).

"Yañi neñ bolurda bu eski nerek

Talu neñ bolurda yawuz ne gerek"

'Yeni şey varken, eskiye ne gerek var;

Güzel şey varken, kötüye ne gerek var.' (KB: 688).

"Muñar kiçki eski tapuğcı gerek

Açını süçinü aşın bérse terk"

Bu iş için çok eski ve emektar bir hizmetkâr gerekir ki;

Beyi esirgeyerek yemeği zevkle ve vaktinde hazırlasın.' (KB: 2836).

"Havâ nefis yağı ol kalı bulsa küç

Yetürgey séziksiz saña eski öç"

'Havâ ve nefis sana düşmandır, imkân bulursa,

Hiç şüphe etme ki senden eski öcünü alacaktır.' (KB: 4911).

"Yaruk dünyâ yüzke eşünse eşük

Men ötrü barayın ay eski tüşük"

'Parlak dünya yüzüne örtü örtünce,

Ben ortaya gelirim, ey eski düşkün.' (KB: 5003).

"Yiğit koca bolur yañi eskirür"

'Yiğit kocar, yeni eskir' (AH: 195).

'Yeni' Sözcüğü

Türkçede '*sö' ve '*ya' birbirine zıt anlamlı sözcüklerin türediği iki köktür. Buna göre 'eski' sözcüğünün karşıt anlamlısı olan 'yengi > yeni' (DLT III: 369) sözcüğünün kökenini açıklamak mümkündür. Bu sözcüğün kökü 'canlanmak, dirilmek, ışık saçmak, parlamak, tazelenmek' anlamları veren ve türevleriyle Türkçede birçok yeni sözcüğün ortaya çıktığı '*ya-' (Özkan 2003: 157-178; Atay 2006: 7-28) fiilidir. Burada '-nği' ekinin -n- eki ile -gı/-gi: ekinin kaynaşmış şekli olduğu açıktır. *Yangi*: "Neu, frisch/ yeni, taze" (TTT:

512). *Yañı*: “Yeni” (Gabain 2007: 50). “Oğuzlarla Kıpçaklar gerek isimlerin ve gerek fiillerin ortasında bulunan ‘Ė’ harfini atarlar.” (DLT III: 304). Buna göre sözcüğün gelişimi **ya* > *yañı* > *yenği* > *yeni* şeklindedir. Clauson ve Gülensoy, *yañı* ~ *yēñi* ~ *yeni*: “New” (EDPT: 943; KBS-II: 1121) gelişmesine temas eder.

‘Yeni’ Sözcüğü ve Türevlerinin Sözlüklerdeki Görünümü

Yañı: “Yeni” (KE-II: 705). *Yañı* ~ *yañı*: “Yeni, taze” (Gabain 2007: 308). *Yangngı*: “Yeni” (KBLS: 55). *Yeñil*/ *yañı*, *yengi*, *yiñi*: “Yeni” (KTS: 318). PTürk. “**jañı*/ **jeñi*: “New”. OTürk. *jañı* (Orkh., OUygh.); Karakh. *jañı* (MK); Tur. *jeni*; Gag. *jeni*; Az. *jeni*; Turkm. *jañı* ‘just, recently’; Sal. *jañı*; Khal. *jāñgi*; MTürk. *jañı* (MA, Abush.); Uzb. *jangu*; Uygh. *jeñi*; Krm. *jñgi*; Tat. *jaña*; Bashk. *jañı*; Kirgh. *yañı*; Kaz. *žaña*; KBalk. *žanyj*; KKalp. *žaña*; Kum. *jañı*; Nogh. *jañı*; SUygh. *jañı*; Khak. *nā*; Shr. na (Бепб.); Oyr. *d’añı*; Tv. *čā*; Tof. *nā*; Chuv. *šəñə*; Yak. *saña*; Dolg. *haña*; *hiñil*” (EDAL: 1510).

‘Yeni’ Sözcüğünün Edebî Metinlerde Kullanımı

“*Tägser sn yangı yıl-niñg iki ygrminč*”

‘Wenn du zum 12. Monat des neunten Jahres gelangst, so wird sogleich’ (TT-I: 85).

“*Ayığlamaksız çulvusuz erser: üçünç yangı boşğutluğ*”

‘Kötülemeksiz, küfürsüz ise; üçüncüsü, yeni öğrenen’ (Ölmez 1991: 147-12).

“*Yangı kut bulmuş pratyikabut*”

‘Yeni mutluluk bulmuş, Pratyekabuddha’ (Ölmez 1991: 176-7).

“*Tilekin bulur edgü künde yañı*

İsizniñ küniñe miñ artar muñı”

‘İyi insan her gün bir dileğine ulaşır;

Kötünün sıkıntısıysa her gün bir kat artar’ (KB: 349).

“*Mün ermez maña kör bu irsellikim*

Yañı neñ talular ma özke begim”

‘Hâlbuki dönekliğim benim için kusur değildir;

Ben kendime daima yeni ve taze şeyler seçerim’ (KB: 686).

“*Yañı neñ bolurda bu eski nerek*

Talu neñ bolurda yawuz ne kerek”

‘Yeni şey varken, eskiye ne gerek var;

Güzel şey varken, kötüye ne gerek var.’ (KB: 688).

“*Yañıda bolur körse barça tatığ*

Tatıġnı tilep er kör emger katıġ”

‘Dikkat edersen, bütün zevkler yeniden bulunur,
Zevk için insan her zahmete katlanır’ (KB: 689).

“Yana saçlur andın tirilmiş neñi

Söki teg bolur yandru kılkı yañi”

‘Topladığı malı tekrar saçılır;

Onun durumu yine eskisi gibi olur.’ (KB: 738).

“Telim arttı ilde yañi kend uluş

İlig kaznakı toldı altun kümüş”

‘Memlekette yeni şehir ve kasabalar çoğaldı;

hükümdarın hazinesi altın ve gümüş ile doldu’ (KB: 1043).

“Toġardın butıklandı ot teg yalın

Yarudı yañi yüz açar teg kelin”

‘Doğudan güneş alev gibi dalgalandı

ve gelin yüzünü yeni açmış gibi, dünya aydınlandı’ (KB: 3839).

“Terken katun kutınġa tegür mendin koşuġ

Aygıl sizinġ tapuġçı ötnür yenġi tapuġ”

‘Sultan Hatun’un huzuruna benden koşma sun,

Sizin hizmetçi yeni hizmetler umuyor de.’ (DLT I: 376).

“Ol ışık yanġıla kıldı: O, işi yeniden yaptı, ikinci defa olarak başladı” (DLT III: 381). *“Ol tonun yanġıladı: O, elbisesini yeniledi”* (DLT III: 406). DLT’de ‘yanġı’ ve ‘yenġi’ sözcüklerinin ‘yeni’ sözcüğünün evvelki hâli olduğu kolaylıkla anlaşılmaktadır.

Sonuç

Bu veriler bağlamında; Türkçede en azından bin yıldır kullanılmakta olan ‘*eski*’ (yeni karşıtı) sözcüğünün; ‘*vakit, zaman*’ anlamındaki Türkçe ‘*sö*’ kökünden *-ki* eki ile *söki* şeklinin ortaya çıktığı ve atlama yoluyla *öski*, bunun da düzleşmesi yoluyla ortaya çıktığı anlaşılıyor. Ancak ‘*vakit, zaman*’ anlamındaki Türkçe ‘*sö*’ sözü ile Moğolca ‘*büyümek, yetişmek*’ anlamındaki ‘*ös-*’ fiilinin anlam yakınlığı dikkat çekicidir. ‘*Eski*’ sözcüğünün karşıt anlamlısı olan ‘*yenġi > yeni*’ sözcüğünün kökeninin ise ‘*canlanmak, dirilmek, ışık saçmak, parlamak, tazelenmek*’ anlamlarındaki sözcüklerin kökeni olan **ya-* fiili olduğu, buna göre *yeni* sözcüğünün **ya > yanġı > yenġi > yeni*’ şeklinde gelişim izlediği anlaşılıyor.

Kısaltmalar

AH	<i>Atebetü'l-Hakayık</i>
ATS	<i>Altayca-Türkçe Sözlük</i>
ÇL	<i>Çağatay Lûgati</i>
DLT	<i>Divanü Lûgati't-Türk</i>
EDAL	<i>An Etymological Dictionary of the Altaic Languages</i>
EDPT	<i>An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish</i>
ETŞ	<i>Eski Türk Şiiri</i>
EUTS	<i>Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü</i>
GTS	<i>Gagauz Türkçesinin Sözlüğü</i>
KB	<i>Kutadgu Bilig</i>
KBLS	<i>Kumuk ve Balkar Lehçeleri Sözlüğü</i>
KBS	<i>Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü</i>
KE	<i>Kısasü'l-Enbiya</i>
KMTS	<i>Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü</i>
KS	<i>Kırgız Sözlüğü</i>
KTS	<i>Kıpçak Türkçesi Sözlüğü</i>
TS	<i>Tarama Sözlüğü</i>
TT-I	<i>Türkische Turfan-Texte I</i>
TTT	<i>Türkische Turfan Texte</i>
YUTS	<i>Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü</i>

Kaynaklar

- ARAT, Reşid Rahmeti (1991), *Eski Türk Şiiri*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ATA, Aysu (1997), *Nâsirü'd-dîn bin Burhânü'd-dîn Rabgûzî, Kısasü'l-Enbiya* (I Giriş-Metin-Tıpkıbasım), Dizin II, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ATAY, Ayten (2006), “Türkçede *Ya- (Parlamak) Kökü ve Türevleri”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten II*, s. 7-28.
- BANG, Willi-GABAIN, Annemarie Von (1929), *Türkische Turfan-Texte I*, Verlag Akademie der Wissenschaften in Kommission bei Walter de Gruyter U. Co., Berlin. 15, s. 241-268.
- BANG, Willi-GABAIN, Annemarie Von (1931), *Analytischer Index zu den fünf ersten Stücken der Türkischen Turfan-Texte*, Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften (SPAW) Philosophisch-Historische Klasse, Berlin. 17, s. 461-517.
- BAYRAKTAR, Nesrin (2014), “Tarihten Bugüne Yeşil Renk Adının Biçim, Anlam ve Kavram Alanı”, *Journal of Language and Linguistic Studies*, Cilt 10, Sayı 1, s. 179-193.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1993), *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul, Enderun Kitabevi.
- CLAUSON, Sir Gerard (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth Century Turkish*, Oxford, Oxford University Press.
- CLAUSON, Sir Gerard (2007), “Türkçede Sekizinci Yüzyıldan Önce Kullanılan Ekler”, Çev.: Uluhan Özalan, *Dil Araştırmaları Dergisi*, Güz 2007, Cilt 1, Sayı 1, s. 185-196.

- ÇAĞATAY, Saadet (1943), “Uygur Yazı Dili”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt 2, Sayı 5, s. 77-88.
- EDİB AHMET İBN MAHMUD YÜKNEKÎ (2006), *Atebetü'l-Hakayık*, Haz.: Reşid Rahmeti Arat, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERGİN, Muharrem (2008), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul, Bayrak Yayınları.
- GABAIN, Annemarie Von (2007), *Eski Türkçenin Grameri*, Çev.: M. Akalın, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GAYDARÇI, G. A.-KOLTSA, E. K.-POKROVSKAYA, L. A.-TUKAN, B. P. (1991), *Gagauz Türkçesinin Sözlüğü*, Aktaran: İsmail Kaynak-Mecit Doğru, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- GÜLENSOY, Tuncer (2007), *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KÂŞGARLI MAHMUD (2006), *Divanü Lûgati't Türk*, Çev.: Besim Atalay, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- NASKALİ, Emine Gürsoy-DURANLI, Muvaffak (1999), *Altayca-Türkçe Sözlük*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- NECİP, Emir Necipoviç (1995), *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Çev.: İklil Kurban, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- NEMETH, Gyula (1990), *Kumuk ve Balkar Lehçeleri Sözlüğü*, Çev.: Kemal Aytaç, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ÖGEL, Bahaeddin (1979), *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Ankara, Kömen Yayınları.
- ÖLMEZ, Mehmet (1991), *Altun Yaruk (Suvamaprabhasasütra)*, 3. Kısım 5. Bölüm, Ankara.
- ÖLMEZ, Mehmet (2013), “Moğolların Gizli Tarihi ve Sözvarlığı Üzerine”, *Bengü Belâk. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı*, Ed.: Bülent Gül, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, s. 377-384.
- ÖZKAN, Fatma (2003), “Yıldırım, Yıldız, Alev, Alaz/Yalaz, Işın ve Işık Kelimeleri Nereden Geliyor?”, *Bilig/ Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Güz 2003, Sayı 27, s. 157-178.
- SERTKAYA, Osman Fikri (2011), “Kelime dağarcığımızdan: Vakit/Zaman/Çağ Bildiren İfadelerde Kullanılan Sularında Kelimesinin Etimolojisi”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı 710, s. 121-128.
- STAROSTİN, Sergei Anatolyevich-DYBO, Anna Vladimirovna-MUDRAK, Oleg A. (2005), *An Etymological Dictionary of The Altaic Languages*, Leiden-Boston.
- ŞEYH SÜLEYMAN EFENDİ (1902), *Çagataj-Osmanisches Wörterbuch*, Haz.: Ignaz Kunos, Budapeşte.
- TARAMA SÖZLÜĞÜ (Muhtelif), Cilt I-VI, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TOPARLI, Recep-VURAL, Hanifi-KARAATLI, Recep (2007), *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÜŞENMEZ, Emek (2008), “Karahanlı Eserlerindeki Söz Varlığı Hakkında”, *Sakarya Üniversitesi Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1, s. 247-253.
- YUDAHİN, K. K. (1998), *Kırgız Sözlüğü*, Çev.: A. Taymas, Cilt I-II, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- YUSUF HAS HACİB (2006), *Kutadgu Bilig*, Haz.: Reşid Rahmeti Arat, İstanbul, Kabalcı Yayınları.